

Bertolt Brecht

Η "βαυαρική" περίοδος

Γερμανός δραματουργός, λιμπρετίστας, συγγραφέας, ποιητής, θεωρητικός του θεάτρου και σκηνοθέτης. Το έργο του, πάνω από δεκατρείς χιλιάδες σελίδες, περιλαμβάνει θεατρικά έργα, ποιήματα, πεζά, θεωρητικά κείμενα για το θέατρο, τον κινηματογράφο, την τέχνη, τη λογοτεχνία, μελέτες, σχόλια, σημειώσεις, ημερολόγια.

Ο Μπρεχτ το 1918.

Ο Μπρεχτ γεννήθηκε στις 10 Φεβρουαρίου του 1898 στο 'Αουγκσμπουργκ της Βαυαρίας. Η μητέρα του, Σοφία Μπρεχτ, το γένος Μπρέτσινγκ, καταγόταν από το Μέλανα Δρυμό:

*Εγώ ο Μπέρτολτ Μπρεχτ, είμαι απ' τους μέλανες δρυμούς.
Η μάνα μου στις πολιτείες μ' έφερε
Όταν ήμουν ακόμα στην κοιλιά της. Μα των δρυμών η παγωνιά
Θα μείνει εντός μου ως να πεθάνω. ...*

Ο πατέρας του, Μπέρτχολντ-Φρίντριχ Μπρεχτ διήθυε μια βιοτεχνία χαρτιού. Εύπορη οικογένεια:

*Σαν πλουσιόπαιδο μεγάλωσα,
Οι γονείς κολάρο
Μου φόρεσαν, μ' έμαθαν
Υπηρέτες να 'χω και μου διδάξανε την τέχνη να δίνω διαταγές. ...*

Μαθητής ακόμη στο Γυμνάσιο (1908-1916) δημοσιεύει τα πρώτα του κείμενα, ποιήματα και διηγήσεις, στο περιοδικό του σχολείου του και στην τοπική εφημερίδα. Ο αρχισυντάκτης της θα διηγηθεί πολύ αργότερα σε ένα άρθρο του με τίτλο *Πως ανακάλυψα τον Μπρεχτ*, την πρώτη τους συνάντηση: «...ανήκε ήδη στην αριστερά... δίψαγε για ζωή, ήταν οξυδερκής, πνεύμα ανήσυχο, δεν ενέδιδε σε συναισθηματισμούς... είχε γράψει μια έκθεση με φιλειρηνικό περιεχόμενο που παρ'όλιγο να του στοιχίσει την αποβολή του από το σχολείο...»

Το 1917, γράφεται στο τμήμα λογοτεχνίας της Φιλοσοφικής σχολής του Πανεπιστημίου Λούντβιχ Μαξιμίλιαν του Μονάχου, όπου παρακολουθεί σχεδόν αποκλειστικά τα μαθήματα του Άρτουρ Κούτσερ, θεατρολόγου και φίλου του Φρανκ Βέντεκιντ.

Το 1918, ιδρύεται το Κίνημα των Σπαρτακιστών. Εξέγερση και ανακήρυξη της δημοκρατίας της Βαυαρίας στο Βερολίνο. Ο Μπρεχτ αρχίζει τις σπουδές του στην ιατρική, οργανώνει μια βραδιά προς τιμήν του Βέντεκιντ που πεθαίνει την ίδια χρονιά (9 Μαρτίου) και τον Οκτώβριο επιστρατεύεται σαν νοσοκόμος. Η αγριότητα του πολέμου εγγράφεται στο ποίημα *Θρύλος του νεκρού στρατιώτη*, που ο ίδιος θα παρουσιάσει σε ένα καμπαρέ του Μονάχου παίζοντας κιθάρα. Όταν στις 10 Μαΐου του 1933, οι Ναζί καίνε δημόσια τα έργα του, του προσάπτουν, εκτός των άλλων, και το ότι έγραψε τον «ανήθικο» θρύλο. Τότε γράφει και το πρώτο του θεατρικό έργο *Βάαλ*. Στο «μοναχικό» *Βάαλ*, «ιδιοφυή» ποιητή-τραγουδιστή που καταστρέφει τους πάντες και τελικά τον ίδιο του τον εαυτό, ο Μπρεχτ χρησιμοποιεί τα μορφικά στοιχεία του εξπρεσιονιστικού δράματος, παρωδεί το ύφος του, τον τόνο της "απαγγελίας ανθρώπου προς ανθρώπους", αντιστρέφοντας έτσι τη λειτουργία αυτού του είδους.

Με το δεύτερο θεατρικό του (1918-1920) *Ταμπούρα μέσα στη νύχτα* απομακρύνεται οριστικά από την δεσπόζουσα λογοτεχνική τάση της εποχής του, τον εξπρεσιονισμό, και στρέφεται προς την πραγματικότητα: η μεταπολεμική Γερμανία, το Βερολίνο το χειμώνα του 1918, η νύχτα που οι Σπαρτακιστές έκαναν επίθεση στη συνοικία των εφημερίδων ορίζουν με ακρίβεια το χώρο και το χρόνο της δράσης. Τα πρόσωπα αποκτούν ταυτότητα και τοποθετούνται στην ιστορική

πραγματικότητα. Ο ίδιος άλλωστε είχε παρακολουθήσει και βοηθήσει, χωρίς να πάρει ενεργό μέρος, το κίνημα των Σπαρτακιστών στο Μόναχο και το Άουγκσμπουργκ και είχε συνδεθεί με τους λογοτεχνικούς και καλλιτεχνικούς κύκλους του Μονάχου (Κάσπαρ Νέχερ, Λίον Φούχτβάνγκερ, Έριχ Ένγκελ, Καρόλα Νέχερ κ.ά.). Τα *Ταμπούρλα* ανεβαίνουν στο θέατρο Καμμερσπίλε του Μονάχου τον Σεπτέμβριο του 1922 και του χαρίζουν το Βραβείο Κλάιστ. Στην Ελλάδα το έργο παραστάθηκε για πρώτη φορά στο Θέατρο Κάππα, το 1974, σε μετάφραση Παύλου Μάτεση, σκηνοθεσία Αλέξη Σολομού, σκηνικά-κοστούμια Ιωάννας Παπαντωνίου και μουσική Μίμη Πλέσσα.

Το 1919, στις 15 Ιανουαρίου δολοφονούνται ο Καρλ Λίμπκνεχτ και η Ρόζα Λούξεμπουργκ. Ο Μπρεχτ κρατάει τη θεατρική στήλη της σοσιαλιστικής και αργότερα κομμουνιστικής εφημερίδας του Άουγκσμπουργκ *Volkswille* (*Λαϊκή βούληση*) έως το τέλος του 1920, και συνεργάζεται με τον δημοφιλή βαυαρό κωμικό Καρλ Βάλεντιν για τον οποίο γράφει τα μονόπρακτα *Μικροαστικός γάμος*, *Lux in tenebris*, *ο Ζητιάνος ή ο Ψόφιος σκύλος*, *Ξορκίζει το διάβολο*, *το Ψάρεμα*. Τον Ιούλιο γεννιέται ο Φρανκ, γιός της Πάουλα Μπανχόλτσερ και του Μπρεχτ.

Το 1921 αρχίζει τη *Ζούγκλα των πόλεων* και κάνει δυο χρόνια να την τελειώσει: ο Γκάργκα, υπάλληλος μιας δανειστικής βιβλιοθήκης του Σικάγου και ο Σλινκ, ξυλέμπορος, ρίχνονται σε έναν αγώνα αλληλεξόντωσης. Ο δεύτερος θέλει να αγοράσει από τον πρώτο το μοναδικό πράγμα που του ανήκει: τη γνώση του. Το έργο έχει τη δομή ενός αγώνα πυγμαχίας –προσφιλούς σπορ του Μπρεχτ– όπου ο κάθε αντίπαλος προσπαθεί να δώσει στον άλλο το τελειωτικό χτύπημα. Ο κάθε γύρος όμως μετατρέπεται σε φαύλο κύκλο κι έτσι δεν καταλήγει ποτέ στη μεγάλη σκηνή που θα έδινε τη λύση στο έργο. Ο χρόνος κυλάει και στο τελευταίο γύρο υπερισχύει ο Γκάργκα μόνο και μόνο επειδή είναι πιο νέος:

...Σημασία δεν έχει να είσαι ο πιο ισχυρός αλλά ο επιζών. Δεν μπορώ να σας νικήσω. Μπορώ μόνο να σας ποδοπατήσω στο χώμα....

Ο Λεωνίδας Τριβιζάς, με το Λαϊκό Πειραματικό Θέατρο, θα δώσει την πρώτη ελληνική εκδοχή της *Ζούγκλας των πόλεων* το 1979, σε μετάφραση Κώστα Σταματίου, σκηνικά- κοστούμια Γιώργου Πάτσα και μουσική επιμέλεια Λάμπρου Λιάβα.

Τον Νοέμβριο του 1923, αποτυχημένο πραξικόπημα των Χίτλερ και Λούντεντορφ, Τα ονόματα του Μπρεχτ και του Φούχτβάνγκερ περιλαμβάνονται στη λίστα των ατόμων που θα συλλαμβάνονταν μετά την επιβολή του πραξικοπήματος.

Η «βαυαρική» περίοδος του Μπρεχτ τελειώνει το 1923 με τη διασκευή του *Εδουάρδου Β΄* του Μάρλοου σε συνεργασία με τον Φούχτβανγκερ. Το έργο με τίτλο *Η ζωή του Εδουάρδου Β΄ της Αγγλίας* ανεβαίνει στο Κάμμερσπίλε του Μονάχου τον Μάρτιο του 1924, σε σκηνοθεσία Μπρεχτ. Ο συγγραφέας εγκαθίσταται πλέον με τη Μαριάννα Τσοφ (παντρεύτηκαν τον Νοέμβριο του 1922) και την κόρη τους Χάννε, στο Βερολίνο, όπου γίνεται δραματουργός στο Ντότσερ Τεάτερ του Μαξ Ράινχαρτ, ως το 1926, μαζί με τον Καρλ Τσούκμαγερ. Στο ίδιο θέατρο ο Έριχ Ένγκελ σκηνοθετεί τη *Ζούγκλα των πόλεων*.

Το “επικό” Θέατρο

Τον Νοέμβριο του 1924 γεννιέται και ο γιός του Στέφαν από την Χελένε Βάιγκελ.

Εν τω μεταξύ, η οικονομική κρίση και ο πληθωρισμός καταστρέφουν τη μεσαία τάξη και εξαθλιώνουν τις μάζες σε αντίθεση με τους μεγιστάνες της βιομηχανίας οι οποίοι πλουτίζουν καθημερινά. Ο Μπρεχτ μελετάει εξαντλητικά το μαρξισμό. Συνεργάζεται με πολλές εφημερίδες, όπου δημοσιεύει ποιήματα και σύντομες ιστορίες. Γνωρίζεται, το 1925, με τον σκηνοθέτη Έρβιν Πισκάτορ, τον ζωγράφο Τζωρτζ Γκρος και τον μοξέπ Πάουλ-Σάμσον Κέρνερ του οποίου γράφει τη βιογραφία. Συμμετέχει στην ίδρυση της «Ομάδας 1925»

Στην κωμωδία του *Ο Άντρας είναι άντρας* (1924-1925) ένας φιλήσυχος φορτοεκφορτωτής, ο Γκάλυ Γκάυ, πηγαίνοντας να αγοράσει ένα ψάρι στη γυναίκα του αναγκάζεται να πάρει τη θέση ενός χαμένου στρατιώτη, του Τζεράια Τζιπ. Αν το κάνει είναι γιατί δεν έχει να χάσει τίποτα. Μπορεί να δανείσει τον εαυτό του σε οποιονδήποτε και οτιδήποτε. Δέχεται να παρασυρθεί, να μπει στο στρατό ελπίζοντας ότι θα βγάλει χρήματα. Η στολή όμως τον παγιδεύει: ο προλετάριος που ήταν μεταμορφώνεται πρώτα σε έμπορο –όταν δέχεται να πουλήσει έναν ψεύτικο ελέφαντα- και στη συνέχεια οριστικά πλέον σε στρατιώτη. Ο Γκάλυ Γκάυ βγάζει τον επικήδειό του, δεν αναγνωρίζει τη γυναίκα του και μετατρέπεται σε άγριο μιλιταριστή. Το έργο ανεβαίνει το 1928 στη Λαϊκή Σκηνή του Βερολίνου με τους Χάινριχ Γκέοργκε και Χελένε Βάιγκελ σε σκηνοθεσία Έριχ Ένγκελ· είχε προηγηθεί τον Μάρτιο του 1927 η μετάδοση του από το ραδιοφωνικό σταθμό του Βερολίνου.

Το 1926, μια νέα παραλλαγή του *Βάαλ*, με τίτλο *Βίος και πολιτεία του Βάαλ του αρσενικού*, ανεβαίνει στη Νέα Σκηνή του Ντόυτσες Τεάτερ σε δική του σκηνοθεσία. Ο Μπρεχτ μιλάει για το “Επικό θέατρο”.

Το 1927, ο Μπρεχτ εκδίδει το *Προσευχητάρι του Μπέρτολτ Μπρεχτ*, μια συλλογή ποιημάτων που τον προηγούμενο χρόνο είχαν κυκλοφορήσει ως *Προσευχητάρι της τσέπης*. Πρόκειται ουσιαστικά για τη διαθήκη του Μπρεχτ της πρώτης περιόδου. Στην “Εισαγωγή”, ο συγγραφέας δίνει στον αναγνώστη οδηγίες χρήσης των ποιημάτων αυτών· διαιρεί τη συλλογή σε πέντε μέρη: *Δεήσεις, Ασκήσεις, Χρονικά, Ψαλμοί και τραγούδια του Μαχαγκόννου, Μικρό ημερολόγιο των θανάτων*. Η συλλογή κλείνει με το *Κατά της πλάνης*, ποίημα που θα πρέπει να ξαναδιαβάζεται μετά από κάθε ανάγνωση μιας περικοπής του βιβλίου και με ένα *Συμπλήρωμα*. Το *Προσευχητάρι* “αποτελεί το ανίερο αντίστοιχο της μικρής σύνοψης προτεσταντικών ύμνων στην οποία ο πιστός μπορεί να βρει τροπάρια κατάλληλα για κάθε περίπτωση της ζωής. Το έργο όμως ξεπερνάει την παρωδία: είναι πιο κοντά στα γραφτά του Λούθηρου... αποτελεί ένα στοχασμό στραμμένο προς τη ματαιότητα και τη μηδαμινότητα του κόσμου – σε σύγκριση, όχι με την παντοδυναμία του Θεού, αλλά με τη δόξα μιας Φύσης που όλα τα καταβροχθίζει, που μέσα της ο άνθρωπος δε είναι παρά περαστικός και όπου πόλεις και αυτοκρατορίες εξαφανίζονται, ενώ συνεχίζουν, μέσα στην αποσύνθεση, να διαδέχονται η μία την άλλη οι μεταμορφώσεις των ανθρώπων και των πραγμάτων”.

Την ίδια χρονιά παίρνει διαζύγιο από την Μαριάννα Τσοφ.

Παράλληλα, συνεργάζεται με τον συνθέτη Κουρτ Βάιλ: το *Μικρό Μαχαγκόννου*, πυρήνας της μετέπειτα όπεράς τους *Άνοδος και πτώση της πόλης Μαχαγκόννου*, παίζεται τον Ιούλιο στο φεστιβάλ σύγχρονης μουσικής του Μπάντεν – Μπάντεν. Η συνεργασία τους συνεχίζεται και στην *Όπερα της πεντάρας*, διασκευή του έργου του Τζων Γκαίυ *Η όπερα του ζητιάνου*, που μετέφρασε η Ελίζαμπετ Χάουπμαν. Παρουσιάζεται στις 31 Αυγούστου του 1928 στο Σιφμπάουερνταμ Τεάτερ του Βερολίνου – θέατρο που έμελλε να γίνει από το 1954 η έδρα του θιάσου του Μπρεχτ, του Μπερλίνερ Ανσάμπλ- σε σκηνοθεσία Έριχ Ένγκελ, σκηνικά Κάσπαρ Νέχερ, με τους Χάραλντ Πάουλσεν, Ρόζα Βαλέτι, Έριχ Πόντο και Λότε Λένια στους βασικούς ρόλους.

Προς το “διδασκικό” έργο

Η *Όπερα* γνώρισε μεγάλη επιτυχία. Την επομένη κιάλας της πρεμιέρας, τα τραγούδια του έργου ακούγονταν στους δρόμους του Βερολίνου και σύντομα άνοιξε ένα μπαρ με όνομα «*Η Όπερα της πεντάρας*» όπου παιζόταν αποκλειστικά η μουσική του έργου. Ο πυρετός που κατέλαβε τους Βερολινέζους για το έργο, πέρασε και στην υπόλοιπη Ευρώπη. Τον Απρίλιο του 1929 η *Όπερα* παίχτηκε στο Γκρατς, προκαλώντας επέμβαση ναζιστικών ομάδων. Τον Μάιο της ίδιας χρονιάς παίχτηκε στο Θέατρο Πόλσκι της Βαρσοβίας, σε σκηνοθεσία Λέον Σίλλερ, τον Μάρτιο του 1930 στο Ζάλτσμπουργκ, προκαλώντας και πάλι την επέμβαση ναζιστικών ομάδων, τον Ιανουάριο του 1930 στο Θέατρο Δωματίου της Μόσχας σε σκηνοθεσία Αλεξάντρ Τάιροφ και στις 13 Οκτωβρίου 1930 εγκαινίασε το Τεάτρ Μονπαρνάζ, σε σκηνοθεσία του Γκαστόν Μπατί. Το 1930, πάντα, η εταιρεία κινηματογραφικών παραγωγών Νερό άρχισε τα γυρίσματα της *Όπερας της πεντάρας* σε σκηνοθεσία Γκέοργκ Βίλχεμ Παμπστ. Η άποψη του Μπρεχτ για την κινηματογραφική εκδοχή δεν ήταν σύμφωνη με του Παμπστ

και των παραγωγών. Παρ'όλες όμως τις αντιρρήσεις του η ταινία ολοκληρώθηκε και προβλήθηκε σε ολόκληρο τον κόσμο. Ο Μπρεχτ με τον Βάιλ ήγειραν αγωγή κατά των υπευθύνων και η δίκη που έγινε τον Οκτώβριο του 1930 προκάλεσε πολλά σχόλια του Μπρεχτ σε κατοπινά του κείμενα. Πολύ σύντομα η φήμη του έργου έφτασε στην Αμερική, όπου παραστάθηκε για πρώτη φορά στις 13 Απριλίου του 1933 στο Empire Theatre της Νέας Υόρκης.

Στη χώρα μας η *Όπερα της πεντάρας* πρωτοπαίχτηκε το 1962 με τίτλο το *Ρομάντσο της πεντάρας* από τον θίασο του Νίκου Χατζίσκου. Η παράσταση όμως που κάνει ευρύτερα γνωστή την *Όπερα* στο αθηναϊκό κοινό ταυτίζεται με την πρώτη θεατρική σκηνοθεσία του Ζυλ Ντασσέν στην Ελλάδα, σε μετάφραση Παύλου Μάτεσι, διασκευή Ζυλ Ντασσέν – Παύλου Μάτεσι, σκηνικά Βασίλη Φωτόπουλου, κοστούμια Διονύση Φωτόπουλου, ενορχήστρωση Νικηφόρου Ρώτα και χορογραφίες Λεωνίδα Ντε Πιάν. Η πρεμιέρα έγινε στις 7 Νοεμβρίου 1975. Τον ρόλο της Τζένη ερμήνευσε έως τον Ιανουάριο η Μελίνα Μερκούρη και στη συνέχεια η Εύα Κοταμανίδου. Στο ρόλο του Μακχίθ ο Νίκος Κούρκουλος.

Συνεχίζοντας τη συνεργασία τους, το Νοέμβριο και το Δεκέμβριο του 1928, ο Μπρεχτ και ο Βάιλ ετοιμάζουν το *Βερολινέζικο Ρέκβιεμ*, καντάτα για το ραδιόφωνο, που θα παιχτεί στις 22 Μαΐου του 1929, προκαλώντας επέμβαση της λογοκρισίας.

Στις 7 Φεβρουαρίου παρουσιάζεται υπό τη διεύθυνση του Ότο Κλέμπερερ στο Βερολίνο η μουσική από την *Όπερα της πεντάρας* για πνευστά. Τον Απρίλιο ο Μπρεχτ και η Βάιγκελ παντρεύονται. Ο Μπρεχτ γνωρίζεται με το φιλόσοφο Βάλτερ Μπένγιαμιν.

Στις 28 Ιουλίου παίζεται η *Πτήση του Λίντμπεργκ*, με μουσική του Κουρτ Βάιλ στη μουσική εβδομάδα του Μπάντεν – Μπάντεν. Πρόκειται για την πρώτη απόπειρα του Μπρεχτ προς το "διδακτικό" έργο". Εδώ εξιστορείται ο αγώνας του Λίντμπεργκ κατά την πρώτη υπερατλαντική πτήση του, η κατάκτηση του εναέριου χώρου και κυρίως της νέας γνώσης που αποσπάται από το χώρο της άγνοιας που είναι και ο χώρος του θεού. Το έργο είναι φτιαγμένο έτσι ώστε να μπορούν να πάρουν μέρος όσο το δυνατόν περισσότερα πρόσωπα. Προϋποθέτει από τη μια έναν μεγάλο αριθμό μουσικών, τραγουδιστών και ηχητικών μέσων που να μπορούν να αντικατασταθούν από μαγνητοταινία ή δίσκο και από την άλλη μια πολυμελή χορωδία και πολυάριθμους αναγνώστες. Σαν μέλη του χορού μπορούσαν να πάρουν μέρος όσοι θεατές ή ακροατές ήθελαν. Χορός και αναγνώστες είναι δυο ομάδες που άλλοτε απαγγέλουν και τραγουδούν μαζί, άλλοτε η μια διαδέχεται την άλλη, άλλοτε αλληλοσυμπληρώνονται. Ο Μπρεχτ είχε την πρόθεση να εξασφαλίσει για την *Πτήση* την πλατύτερη δυνατή διάδοση στο ραδιόφωνο και τα σχολεία. Φυσικά προκάλεσε το βέτο των αρχών της Βαϊμάρης.

Το ίδιο συνέβει και με τα άλλα "διδακτικά" έργα του: το *Διδακτικό έργο του Μπάντεν-Μπάντεν* σε μουσική Πάουλ Χίντεμιτ, στο Φεστιβάλ Σύγχρονης Μουσικής του Μπάντεν – Μπάντεν, προκάλεσε σκάνδαλο, *Αυτός που λέει Ναι*, δίηρακτη όπερα σε συνεργασία με τον Βάιλ που παρουσιάστηκε στις 23 Ιουνίου 1930 στο Κεντρικό Εκπαιδευτικό Ινστιτούτο του Βερολίνου, το *Αυτός που λέει Όχι* και την *Απόφαση* που ανεβαίνει τον Δεκέμβριο του 1930 στο Γκρόσσες Σάουσιπλχαους του Βερολίνου.

Τον Οκτώβριο του 1930 γεννιέται η Μπάρμπαρα, κόρη του Μπρεχτ και της Βάιγκελ.

Την ίδια χρονιά ο Μπρεχτ γράφει το *Η Εξαίρεση και ο κανόνας*, πολυάριθμα θεωρητικά κείμενα και αρχίζει τη συγγραφή της *Αγίας Ιωάννας των σφαγείων*.

Το 1931, διασκεύαζε τον *Άμλετ* για το ραδιόφωνο και σε συνεργασία με το συνθέτη Χανς Άισλερ και τον Γκούντερ Βάιζενμπορν γράφει τη *Μάνα*, από το ομώνυμο μυθιστόρημα του Μαξίμ Γκόρκι · θα ανεβαστεί την επόμενη χρονιά στο Βερολίνο σε σκηνοθεσία Μπρεχτ με την Βάιγκελ στον ρόλο του τίτλου. Γνωρίζεται με τον σοβιετικό συγγραφέα Σεργκέι Τρετιάκοφ.

Εν τω μεταξύ το φιλμ του Σλάταν Ντούντοβ, σε σενάριο του Μπρεχτ, *Κούλε Βάμπε* απαγορεύεται από την επιτροπή λογοκρισίας του κινηματογράφου. Τον Μάιο του 1932, αφού περάσει για τρίτη φορά από την Επιτροπή παρουσιάζεται, με μερικές αλλαγές, στον κινηματογράφο 'Ατρίουμ. Ο Μπρεχτ πηγαίνει στη Μόσχα για τη σοβιετική πρεμιέρα του έργου. Παρακολουθεί με επιμέλεια το σεμινάριο

του Καρλ Κρος πάνω στο μαρξισμό (Νοέμβριος 1932 – Φεβρουάριος 1933), στη Σχολή Καρλ Μαρξ του Βερολίνου.

Το “ηθικό” θέατρο

Το 1933 ο Χίτλερ γίνεται Καγκελάριος του Ράιχ. Τον Ιανουάριο η παράσταση της *Απόφασης* διακόπτεται από την αστυνομία και οι υπεύθυνοι για το έργο και την παράσταση ενάγονται «επί εσχάτη προδοσία». Οι αρχές του Ντάρμστατ δεν επιτρέπουν να περιληφθεί η *Αγία Ιωάννα των σφαγείων* στο ρεπερτόριο των θεάτρων της πόλης. Στις 27 Φεβρουαρίου εκδηλώνεται η πυρκαγιά στο Ράιχσταγκ. Την επομένη αρχίζει η εξορία του Μπρεχτ και της οικογένειάς του: θα διαρκέσει 15 χρόνια: μέσω Πράγας και Βιέννης στην Ελβετία, τη Σουηδία και τη Φινλανδία. Μετά στις Ηνωμένες Πολιτείες και πάλι στην Ελβετία προτού επιστρέψει στο Βερολίνο. Σε αυτά τα δεκαπέντε χρόνια, χωρίς χρήματα, χωρίς θέατρο, ζώντας σε χώρες που δεν μίλαγε τη γλώσσα τους, ο Μπρεχτ θα γράψει πάνω από δέκα θεατρικά έργα, πολλά ποιήματα, θεωρητικά κείμενα και μυθιστορήματα.

Τα έργα της εξορίας διαφοροποιούνται από τα «διδασκικά» του. Ο Μπρεχτ, που προέβαλλε μια ηθική στάση σαν πρότυπο κάθε πολιτικής δράσης, τώρα διαχωρίζει την ηθική συνειδητοποίηση από τη δράση. Τα θεατρικά πρόσωπα εμφανίζονται ως μη αθώα, αν όχι και ένοχα, θύματα μιας συγκεκριμένης, ιστορικής κοινωνίας, της καπιταλιστικής. Ο Μπρεχτ μας καλεί να απορρίψουμε αυτή την κοινωνία που είναι υπεύθυνη για την αλλοτρίωσή μας, για την οποία όμως ο θεατής οφείλει να αναγνωρίσει και τη δική του ευθύνη. Η ηθική συνειδητοποίηση, της οποίας η παράσταση αποτελεί το χώρο και την αφορμή, απαιτεί μια συμπεριφορά πολιτική από τους θεατές. Το «ηθικό» θέατρο του Μπρεχτ ανοίγει το δρόμο στη συνειδητή επαναστατική πρακτική, αλλά μόνο έμμεσα, δεν την προτείνει ποτέ άμεσα.

Τον Ιούνιο τα *Επτά θανάσιμα αμαρτήματα των μικροαστών* παίζονται σε μια μόνο παράσταση, στο Θέατρο των Ηλυσίων Πεδίων στο Παρίσι, σε μουσική Κουρτ Βάιλ και χορογραφία Ζωρζ Μπαλανσίν. Ο Μπρεχτ, περνώντας από το Παρίσι, φτάνει στη Δανία, από όπου οι εθνικοσοσιαλιστές απαιτούν την έκδοσή του. Οι αρχές αρνούνται. Γράφει το *Μυθιστόρημα της πεντάρας* που θα εκδοθεί στο Άμστερνταμ.

Η εξάπλωση του Ναζισμού υπαγορεύει στον Μπρεχτ τη σάτιρα *Οράτιοι και Κουριάτιοι* (1934). Συνεργάζεται με διάφορα γερμανόφωνα περιοδικά που εκδίδουν οι εξόριστοι.

Το 1935 ταξιδεύει στη Μόσχα. Του αφαιρείται η γερμανική ιθαγένεια. Τον Ιούνιο συμμετέχει στο Διεθνές συνέδριο συγγραφέων που γίνεται στο Παρίσι. Γράφει το *Τρόμος και αθλιότητα του Τρίτου Ράιχ* και το *Πέντε δυσκολίες για να γράψει κανείς την αλήθεια*. Με την ευκαιρία των παραστάσεων της *Μάνας* από το Σίβιλ Ρεπέρτορ Οθήατερ, ο Μπρεχτ πηγαίνει, μαζί με τον Άισλερ, στη Νέα Υόρκη όπου θα παραμείνει ως τον Φεβρουάριο του 1936.

Αρχίζει ο ισπανικός εμφύλιος. Το 1937 ο Μπρεχτ πηγαίνει στο Διεθνές συνέδριο συγγραφέων που γίνεται στο Παρίσι με θέμα τον πόλεμο της Ισπανίας. Παρουσιάζει τα *Ντουφέκια της κυρά-Καράρ* με τη Βάιγκελ. Θα ακολουθήσουν *Ο Βίος του Γαλιλαίου* (πρώτη μορφή το 1938 με τίτλο *Η γη γυρίζει*), το μυθιστόρημα *Οι κομπίνες του κυρίου Ιούλιου Καίσαρα*.

Το 1939, η απειλή γερμανικής κατοχής της Δανίας τον υποχρεώνει να φύγει για τη Σουηδία, για ένα χρόνο: *Η ανάκριση του Λούκουλου*, *Η Μάνα-Κουράγιο και τα παιδιά της*, *Ο καλός άνθρωπος του Σετσουάν* και τα *Ποιήματα του Σβέντμποργκ*.

Μετά την κατοχή της Δανίας και της Νορβηγίας, εγκαθίσταται στην Φινλανδία γράφοντας θεωρητικά κείμενα για το θέατρο και το έργο *Ο Αφέντης Πούντιλα και ο υπηρέτης του Μάτι*.

Το 1941 περνάει στη Σοβιετική Ένωση, από τη Μόσχα στο Βλαντιβοστόκ και από κει μπαρκάρει σε ένα

σοηδικό φορτηγό και φτάνει στην Καλιφόρνια. Εγκαθίσταται κοντά στο Χόλλυγουντ όπου ξαναβρίσκει τους Ντέμπλιν, Φούχτβάνγκερ, Πέτερ Λόρε, Φριτς Λανγκ, Χανς Άισλερ, Πάουλ Ντέσσαου κ.ά. Έργα: *Η Αποτρέψιμη άνοδος του Αρτούρο Ούι*, τα *Οράματα της Σιμόν Μασάρ* σε συνεργασία με τον Φούχτβάνγκερ.

Γνωρίζεται με τον Τσάρλι Τσάπλιν και τον Ζυλ Ντασσέν. Το 1942 συναντάει τον Τέοντορ Αντόρνο και τον Άρνολντ Σένμπεργκ και συνεργάζεται με τον Φριτς Λανγκ στο σενάριο της ταινίας *Και οι δήμειο πεθαίνουν*.

Το 1943 ο Μπρεχτ πηγαίνει στη Νέα Υόρκη. Σε συνεργασία με τον Χ.Ρ.Χέυς και τον Γ. Χ. Ωντεν διασκευάζουν τη *Δούκισσα του Μάλφι* του Γουέμπστερ. Γράφει για τον ηθοποιό Πέτερ Λόρε το *Ο Σβέικ στο δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο*

Ο μεγάλος του γιός ο Φράνκ, που είχε μείνει στη Γερμανία σκοτώνεται στο ανατολικό μέτωπο.

Το 1944, και ενώ συνεργάζεται στη συγγραφή σεναρίων για κινηματογραφικά έργα, γράφει τον *Καυκασιανό κύκλο με την κιμωλία*. Το έργο σε μετάφραση Οδυσσέα Ελύτη, σκηνοθεσία Κάρουλου Κουν, σκηνικά-κοστούμια Γιώργου Βακαλό και μουσική Μάνου Χατζιδάκι παίχτηκε στη σκηνή του Υπογείου του Θεάτρου Τέχνης τον Ιανουάριο του 1957 και ήταν η πρώτη παράσταση μπρεχτικού έργου σε ελληνική σκηνή.

Σχεδιάζει τον *Βίο του Κομφούκιου* και το *Ζωή και θάνατος της Ρόζας Λούξεμπουργκ*. Το 1945 σε συνεργασία με τον ηθοποιό Τσαρλς Λώτον γράφει στα αγγλικά τη δεύτερη μορφή του *Βίου του Γαλιλαίου* με τίτλο *Galileo* που θα παρασταθεί το 1947 στο Λος Άντζελες Κόρονετ Θήατερ σε σκηνοθεσία του Τζόζεφ Λόουζυ (πρεμιέρα 31 Ιουλίου).

Διασκευάζει σε ποίημα το *Κομμουνιστικό Μανιφέστο*. Το 1946 ταξίδια στη Νέα Υόρκη. Η διασκευή της *Δούκισσας του Μάλφι* παίζεται στη Βοστώνη και τη Νέα Υόρκη με την Μπέργκνερ.

Το 1947 ο Μπρεχτ προτείνει στον Βάιλ να γράψει τη μουσική για το *Σβέικ στο Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο*. Ο Άισλερ ανακρίνεται από την Επιτροπή Αντιαμερικανικών Ενεργειών. Ο Κουρτ Βάιλ και ο Μάξουελ Άντερσον μετέχουν σε μια επιτροπή διαμαρτυρίας κατά της Επιτροπής. Στις 30 Οκτωβρίου ο Μπρεχτ ανακρίνεται από την Επιτροπή Αντιαμερικανικών Ενεργειών στην Ουάσιγκτον. Ένα από τα μέλη της Επιτροπής είναι ο Ρίτσαρντ Νίξον. Το επόμενο πρωί, μετά την ανάκριση, φεύγει για την Ελβετία. Ασχολείται με τη διασκευή της *Αντιγόνης* του Σοφοκλή στη μετάφραση του Χέλντερλιν.

Το 1948 εγκαθίσταται κοντά στη Ζυρίχη. Ανεβαίνει στο Χουρ της Ελβετίας η *Αντιγόνη* σε σκηνοθεσία Μπρεχτ – Νέχερ με τη Βάιγκελ στον ομώνυμο ρόλο. Τον Ιούνιο, στο Σαουσιπλχάουζ της Ζυρίχης παρουσιάζεται για πρώτη φορά του *Ο Αφέντης Πούντιλα και ο υπηρέτης του ο Μάτι*, σε σκηνοθεσία Χίρσφελντ και Μπρεχτ.

Θέλει να πάει στο Βερολίνο, αλλά η σύμμαχοι του αρνούνται τη βίζα που χρειάζεται για να διασχίσει τη Γερμανία. Τελικά με ένα τσέχικο διαβατήριο πηγαίνει στην Πράγα κι από κεί φτάνει στο Ανατολικό Βερολίνο στις 22 Οκτωβρίου.

Γράφει το *Μικρό όργανο για το θέατρο*. «... Δουλειά του θεάτρου από παλιά, όπως και των άλλων τεχνών είναι να ψυχαγωγεί τους ανθρώπους. Αυτή η δουλειά του προσδίδει πάντα το ιδιαίτερό του γόητρο και δεν χρειάζεται άλλη ταυτότητα από τη διασκέδαση [...] Δεν θα έπρεπε καν να του απαιτήσουν να διδάξει, πάντως, τίποτα το ωφέλιμο [...] Το θέατρο πρέπει να παραμείνει κάτι ολότελα περιττό, που σημαίνει βέβαια ότι ζούμε για το περιττό...»

Το Ντούτσες Τεάτερ τον καλεί να σκηνοθετήσει τη *Μάνα-κουράγιο* μαζί με τον Ένγκελ. Η πρεμιέρα θα δοθεί στις 11 Ιανουαρίου 1949, με τη Βάιγκελ στο ρόλο της Μάνας.

Η διαλεκτική της παράστασης: Μπερλίνερ Ανσάμπλ

*Τις δυσκολίες των βουνών τις ξεπεράσαμε
τώρα έχουμε να αντιμετωπίσουμε
τις δυσκολίες των πεδιάδων*

Τον Σεπτέμβριο του 1949 ιδρύει με τη Βάιγκελ το Μπερλίνερ Ανσάμπλ. Στις 12 Δεκεμβρίου, πρώτη παράσταση στο Ντόντσες Τεάτερ με το *Ο Αφέντης Πούντιλα και ο υπηρέτης του ο Μάτι*, σε σκηνοθεσία Μπρεχτ – Ένγκελ.

7 Οκτωβρίου: αναγγελία της ίδρυσης της Λαϊκής Δημοκρατίας της Γερμανίας.

Ο Μπρεχτ γράφει τις *Μέρες της Κομμούνας*.

Το 1950 παίρνει την αυστριακή ιθαγένεια. Επιδιώκει την επιστροφή του Πέτερ Λόρε από την Αμερική και του προτείνει να παίξει 'Αμλετ στο Μπερλίνερ. Ανεβαίνει στο Ντόντσες Τεάτερ η δασκευή του έργου του Λεντς ο *Οικοδιδάσκαλος* σε σκηνοθεσία Μπρεχτ. Γίνεται μέλος της Ακαδημίας των Τεχνών του Βερολίνου, εγκαθίσταται στο Μπούκοβ γράφει τα *Μπουκοβιανά ελεγεία* και παράλληλα δασκευάζει με τον Πάουλ Ντεσάου σε όπερα την *Ανάκριση του Λούκουλου*, η οποία παίζεται στις 17 Μαρτίου του 1951 στην Κρατική Όπερα του Βερολίνου. Λόγω πολιτικών διαφωνιών οι παραστάσεις διακόπτονται για να ξαναρχίσουν, αφού οι Μπρεχτ και Ντεσάου κάνουν ορισμένες αλλαγές, στις 12 Οκτωβρίου με τίτλο *Η Καταδίκη του Λούκουλου*. Σχετικά με «αυτές» τις αλλαγές ο Μπρεχτ είχε ερωτηθεί από τους δημοσιογράφους όταν είχε πάει στο Παρίσι το 1955 με το Μπερλίνερ Ανσάμπλ. Η απάντησή του ήταν «... συζητάμε διαρκώς τα έργα μας με τους θεατές. Όταν έχουν δίκιο μετράμε τη γνώμη τους. Με την κυβέρνηση συμβαίνει το ίδιο. Κουβέντιασα τρεισήμισι ώρες με διάφορους υπουργούς και τον ίδιο τον πρωθυπουργό για το Λούκουλο. Είχαν αντίρρηση για εννέα σημεία. Στα επτά είχα δίκιο εγώ και κράτησα την άποψή μου, στα δύο είχαν δίκιο εκείνοι και άλλαξα το κείμενο.»

Στις 26 Σεπτεμβρίου του 1951 γράφει μια *Ανοιχτή επιστολή στους γερμανούς συγγραφείς και καλλιτέχνες*. Ως συγγραφέας προτείνει τα εξής:

[...]

Πλήρη ελευθερία του βιβλίου, υπό έναν περιορισμό.

Πλήρη ελευθερία του θεάτρου, υπό έναν περιορισμό.

Πλήρη ελευθερία των καλών τεχνών υπό έναν περιορισμό.

Πλήρη ελευθερία της μουσικής, υπό έναν περιορισμό.

Πλήρη ελευθερία του κινηματογράφου, υπό έναν περιορισμό.

Ο περιορισμός: καμμία ελευθερία για γραπτά και έργα τέχνης που εξυμνούν τον πόλεμο ή τον παροσιάζουν ως αναπόφευκτο, και για εκείνους που υποστηρίζουν το μίσος μεταξύ των λαών.

[...]

Θεωρητικά κείμενα με τίτλο *Η Διαλεκτική στο θέατρο*. Αρχίζει τη δασκευή του *Κοριολανού*.

Δημοσιεύεται η *Θεατρική πράξη*, ένα συλλογικό έργο, με κείμενα, σχόλια και φωτογραφίες για τις παραστάσεις των έξι πρώτων έργων που ανέβασε το Μπερλίνερ Ανσάμπλ και για τη δουλειά του συγκροτήματος.

Το 1952 το Μπερλίνερ Ανσάμπλ περιοδεύει στην Πολωνία. Στις 16 Νοεμβρίου παίζει τα *Ντουφέκια της κυρά-Καρράρ* στο Ντόντσες Τεάτερ. Την επόμενη χρονιά (1953) παρουσιάζει το πρώτο θεατρικό έργο του Έρβιν Στριτμάτερ *Κατογκράμπεν* στο ίδιο θέατρο σε σκηνοθεσία Μπρεχτ.

Τον Ιανουάριο του 1953 ο Μπρεχτ ζητεί χάρη για τους Ρόζεμπεργκ. Με αφορμή την εργατική εξέγερση στο ανατολικό Βερολίνο, ο Μπρεχτ στέλνει μία επιστολή στον Βάλτερ Ούλμπριχτ. Οι εφημερίδες δημοσιεύουν μόνο την τελευταία φράση από το γράμμα, στην οποία εκφράζει την αλληλεγγύη του στο καθεστώς. Ο Μπρεχτ διευκρινίζει τη θέση του με κείμενό του στις 23 Ιουνίου στην εφημερίδα *Νέα Γερμανία*, όργανο του Κ.Κ. της Λ.Δ. της Γερμανίας. Κάνει κριτική στην

πολιτιστική πολιτική της Λ.Δ. της Γερμανίας. Αρχίζει να δουλεύει πάνω στο τελευταίο θεατρικό του έργο *Τουραντώ ή το συνέδριο των ασπρορουχάδων*.

Αρχίζει η έκδοση των Θεατρικών έργων του Μπρεχτ, στη Δυτική και Ανατολική Γερμανία.

Το 1954, το Μπερλίνερ Ανσάμπλ θα εγκατασταθεί τελικά στο Σιφερμπάουερνταμ. Τον Μάρτιο ανεβάζουν *Δον Ζουάν* του Μολιέρου σε διασκευή Μπρεχτ και σκηνοθεσία Μπενό Μπεσόν· τον Οκτώβριο τον *Καυκασιανό κύκλο με την κιμωλία*, σε σκηνοθεσία Μπρεχτ με την Βάιγκελ, τον Μπους και την Αγγέλικα Χούρβιτς και τον Ιούλιο ταξιδεύουν στο Παρίσι όπου παίρνουν μέρος στο πρώτο Διεθνές Φεστιβάλ Θεάτρου με τη *Μάνα Κουράγιο* και τη *Σπασμένη στάμνα* του Κλάιστ. Στις 21 Δεκεμβρίου απονέμεται στον Μπρεχτ το Βραβείο Στάλιν.

Τον Ιανουάριο του 1955 σκηνοθετεί τη *Μάχη του χειμώνα* του Γιοχάνες Μπέχερ με το Μπερλίνερ και συμμετέχουν στο δεύτερο Διεθνές Φεστιβάλ Θεάτρου στο Παρίσι με το έργο *Ο Κύκλος με την κιμωλία*.

Ο Μπρεχτ παίρνει μέρος στο Συνέδριο των Οπαδών της Ειρήνης, στη Δρέσδη, στο συνέδριο του Πεν Κλαμπ στο Αμβούργο και στο θεατρικό συνέδριο του Ντάρμστατ με την ανακοίνωση: «Μπορεί ο σύγχρονος κόσμος να αποδοθεί στο θέατρο;».

Στις 15 Μαΐου γράφει μία επιστολή στην Ακαδημία Τεχνών του Βερολίνου γαι το τι πρέπει να γίνει μετά τον θάνατό του. Τον Δεκέμβριο αρχίζει τις δοκιμές του *Βίου του Γαλιλαίου* στο Μπερλίνερ.

Τον Ιανουάριο του 1956 συμμετέχει στο 4ο Συνέδριο Γερμανών Συγγραφέων.

Τον Φεβρουάριο πηγαίνει στο Μιλάνο για το ανέβασμα της *Όπερας της πεντάρας* από το Πίκκολο Τεάτρο σε σκηνοθεσία Τζιόρτζιο Στρέλερ. Οι μέρες που έμεινε στο Μιλάνο ήταν μετρημένες. Λίγο πριν φύγει συναντήθηκε με το Στρέλερ στο δωμάτιό του μπροστά σε ένα πανετόνε και μια μικρή φορητή γραφομηχανή Ολιβέτι. «*Μ'έκείνην έγραψε το τελευταίο φινάλε της Όπερας, αυτό που χρησιμοποίησα στη δική μου παράσταση. Ένα φινάλε που ο Μπρεχτ δεν το μετέφρασε για το Μπερλίνερ Ανσάμπλ, και ποτέ δεν βρέθηκε ανάμεσα στα χειρόγρατά του, πράγμα που αναστάτωσε τους βερολινέζους φίλους μου... για μένα αντίθετα, αυτή ήταν μια χαρακτηριστική χειρονομία ενός ανθρώπου όπως ο Μπρεχτ, χαρακτηριστική για τη γενναιοδωρία, την έμπνευσή του, την αδυναμία του να κάνει υπολογισμούς...*»

Στις αρχές Μαΐου νοσηλεύεται στο νοσοκομείο με βαριά γρίπη.

Στις 10 Αυγούστου διευθύνει για τελευταία φορά δοκιμή του *Βίου του Γαλιλαίου*.

Ο Μπρεχτ πεθαίνει στις 14 Αυγούστου λίγο πριν από τα μεσάνυχτα από έμφραγμα του μυοκαρδίου, στο σπίτι του, στο Βερολίνο.

Κηδεύεται στις 17 Αυγούστου στο νεκροταφείο του Ντοροτεενφρίντχοφ, κοντά στον τάφο του Χέγκελ.

Στις 18 Αυγούστου, γίνεται τιμητική εκδήλωση για τη μνήμη του στο Μπερλίνερ Ανσάμπλ. Μίλησαν ο Γκέοργκ Λούκατς, ο Βάλτερ Ούλμπριχτ και ο Γιοχάννες Μπέχερ: «*... Ποιός από τους συγγραφείς μας μπόρεσε να συνδέσει πλούτο σκέψης και λαϊκή απλότητα έκφρασης; Ποιός μπόρεσε να μιλήσει με τόση τρυφερότητα για την τραχύτητα αυτού του κόσμου; Ποιός μπόρεσε να είναι συγχρόνως τόσο ισχυρογνώμων και τόσο απαλός και να δώσει μια τέτοια σκληρότητα στις λέξεις της τρυφερότητας; Ποιός χρονικογράφος της εποχής μας μπόρεσε να διακρίνει με διαύγεια τις καλές μέρες που επρόκειτο να έρθουν; Ποιός κατάλαβε, όπως εκείνος, τη ζεστασιά της μητρικής αγάπης, της αθέατης μητρικής αγάπης που πάντα κινδυνεύει; Μήπως δεν υπήρξε πάντα ο καλύτερος σύντροφός μας και για τους νέους ένας πιστός φίλος που ποτέ δεν τους διέψευσε; ...»*

Μίρκα Θεοδωροπούλου

Πηγές:

- ▣ Bertolt Brecht, "Ecrits sur la littérature et l'art 3" από το: *Les arts et la révolution* (Παρίσι, L'Arche 1977).
- ▣ Bertolt Brecht, *Petit organon pour le théâtre* (Παρίσι, L'Arche 1978).
- ▣ Μπέρτολτ Μπρεχτ: *Ποιήματα*, μετ. Π.Μάρκαρης, (Αθήνα, Κείμενα 1970).
- ▣ Μπερνάρ Ντορτ, *Ανάγνωση του Μπρεχτ*, μετ.: Άννα Φραγκουδάκη, στη σειρά "θεατρικές δοκιμές", επιμ. Νικηφόρου Παπανδρέου (Αθήνα, Κέδρος 1975).
- ▣ Περιοδικό *Europe*, Ιανουάριος-Φεβρουάριος 1957. Τεύχος αφιερωμένο στον Μπρεχτ. Μπέρτολτ Μπρεχτ, *Ο καλός άνθρωπος του Σε Τσουάν*, πρόγραμμα της παράστασης του ΔΗΠΕΘΕ Πάτρας.
- ▣ Μπέρτολτ Μπρεχτ – Κουρτ Βάιλ, *Η Όπερα της πεντάρας*, πρόγραμμα της παράστασης του Θεάτρου Αθήναιον.